

Filozofija zgodovine - resnica in usoda

CVETKA TÓTH

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Članek "Filozofija zgodovine - resnica in usoda" obravnava Tillichovo filozofijo v njegovem zgodnjem obdobju vse do emigracije leta 1933. V tem obdobju je pojem "kairos" eden izmed najpomembnejših pojmov njegovega miselnega sveta, ki je na meji filozofijo in religijo.

Kairos je vsebinsko "izpolnjeni čas" in kot tak je povezan z novo bitjo, obenem pomeni tudi vpotegnenost večnega v čas, toda večno ne ukinja časovnega.

Ključne besede: etika, metafizika, filozofija zgodovine

ZUSAMMENFASSUNG

PHILOSOPHIE DER GESCHICHTE - WAHRHEIT UND SCHICKSAL

Der Artikel "Philosophie der Geschichte - Wahrheit und Schicksal" behandelt Tillichs Philosophie in seiner früheren Periode, bis zu seiner Emigrationszeit im Jahre 1933. In dieser Periode ist der Begriff "Kairos" einer von den wichtigsten Begriffen seiner Gedankenwelt, die an der Grenze von Philosophie und Religion steht.

Kairos heißt inhaltlich "erfüllte Zeit" und als solcher mit neuem Sein verbunden und bedeutet gleichzeitig auch das Hereinbrechen des Ewigen in die Zeit, aber das Ewige hebt das Zeitliche nicht auf.

Schlüssel Wörter: Ethik, Metaphysik, Philosophie der Geschichte

1. Pojem usode v filozofiji

Nikakor niso bili marksisti ali Marxovi misli blizu stoječi misleci tisti, ki bi Paulu Tillichu, temu svojevrstnemu mislecu *na meji* med teologijo in filozofijo, pomagali do njegove redne profesure, ki jo je dobil 24. aprila 1929 na Univerzi v Frankfurtu, ki je v takratnih časih veljala za najbolj liberalno univerzo v Nemčiji. Po upokojitvi profesorja za filozofijo Hansa Corneliusa (1863-1947) je ostalo prazno mesto, ki ga je leta 1928 dobil Max Scheler (r. 1874), vendar je ta žal kmalu, že 19. maja istega leta, umrl. Med kandidati za naslednika so najprej bili: 1. Martin Heidegger, 2. Karl Jaspers, 3. Max Wertheimer. Ministrstvo je zahtevalo novo, dodatno listo, na kateri so bili: 1. Nicolai Hartmann, 2. Alfred Bäumler, 3. Erich Rothacker. Tudi to listo je takratni minister za kulturo odklonil in predlagal Paula Tillicha, vendar je Tillichovemu imenovanju Cornelius zelo nasprotoval; med drugim mu je očital tole: "Njegovo delo *O sistematiki znanosti* kaže precej nezadostno poznavanje znanosti, katere sistem je hotel podati,

knjiga je znanstveno na zelo nizki ravni, vsebuje banalnosti vseh vrst in komajda en stavek, ki ne bi operiral z nejasnimi pojmi."¹ Vendar je dokončna odločitev padla Tillichu v prid. Tako je po profesuri iz teologije na univerzi v Marburgu in profesuri za religiologijo v Dresdnu sledila še profesura iz filozofije in sociologije. Omenjena profesura je vključevala tudi predavanja iz socialne pedagogike; hkrati je Tillich postal direktor seminarja za filozofijo in direktor pedagoškega seminarja na univerzi v Frankfurtu.

Njegovo nastopno predavanje junija 1929 se je glasilo *Filozofija in usoda*² in v njem je skušal predvsem kot filozof razmišljati o tem, kako naj se filozofija sooča s pojmom usode. Poudarja, da biti filozof "pomeni zavzeti stališče, ki prekaša usodo. Filozofsko spoznanje je brezusodnostno spoznanje, saj je spoznanje večne strukture biti, ki je kot pogoj vseh zgodovinskih sprememb sam nespremenljiv."³ Vprašanje, ki si ga Tillich postavlja, je, kako je s spoznanjem, namreč ali je resnica v kakšni sovisnosti z usodo in "kakšne nasilne spremembe bi filozofija morala doživeti, v kakšni spremembi usode bi sama morala biti, da bi iz brezusodne resnice lahko stopala po poti usodi zavezane resnice".⁴ Daleč najpomembnejše vprašanje je odnos med *svobodo* in *nujnostjo*. Usoda je namreč povezana s pojmom svobode, saj tam, kjer ni svobode, tudi ni usode, ampak je samó nujnost. Kolikor več svobode je, toliko več možnosti je za samodoločanje in s tem za sposobnost biti odprt za usodo (*Schicksalsfähigkeit*).⁵ Ravno zaradi tega, ker je filozofija svobodna in se določa sama s seboj, je zmožna usode oziroma sposobnosti za usodnost, skratka, da je *schicksalsfähig*,⁶ tudi v pomenu, ko filozofija sama oblikuje usodo sveta. Ko filozofija ne more biti svobodna in je podrejena čemu zunanjemu, bodisi da je to kaj materialnega ali idejnega, po Tillichu izgublja svojo lastno usodo in se spreminja v nekaj brezusodnostnega. Zdaj se vsa nujnost, ki sicer je v usodi, spreminja v tujost in z njo svoboda v odtujeno nujnost.

Tillich se zaveda, da filozofija ni nikdar zunaj sveta in njegovih razmer. Pogojena je z univerzalno nujnostjo, vendar je vse, o čemer filozofija razmišlja, dojeto in opredeljeno najprej in predvsem s svobodo filozofije. Kakšno usodo je torej filozofija negovala, ker se je sama dojemala "kot pogojena z usodo", in drugič, kako naj filozofija "pojmovno" dojemata svojo "pogojenost z usodo"?⁷ Gre predvsem za vprašanje resnice, ki je vsebovano v usodi. Tukaj z vso močjo izstopa pojem zgodovine. In ravno Hegel je po Tillichu tisti, ki je zgodovino dojel najbolj temeljito.

Zgodovina je kot prostor, v katerem se razodeva prav vse, od moči idej, kakršnega koli izvora že, do boja ljudstev za premoč. Toda kaj je vsebina tega, kar nam posreduje zgodovina? Tillich zdaj napreže vse svoje moči, da bi odgovarjal po tillichovski in opozoril na svojo lastno držo, s katero želi zelo odločno stopiti v zgodovino novejšo filozofije. Njegova eksistencialna naravnost je očitna, vendar je tu hkrati še vprašanje,

1 Povzeto iz Renate Albrecht in Werner Schübler: Paul Tillich. Sein Leben, Peter Lang, Frankfurt 1993, str. 80. Gre za Tillichovo delo z naslovom *Das System der Wissenschaften nach Gegenständen und Methoden* iz leta 1923.

2 Delo *Philosophie und Schicksal* je prvič izšlo v *Kant-Studien* 34, 1929, zv. 3/4, str. 300-311. Objavljeno še v Paul Tillich: *Philosophie und Schicksal. Schriften zur Erkenntnislehre und Existenzphilosophie*, *Gesammelte Werke* (GW) IV, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1961, str. 23-35.

3 Paul Tillich: *Philosophie und Schicksal*, str. 23.

4 Prav tam.

5 Prav tam, str. 24. V angleškem prevodu iz leta 1948 z naslovom *Philosophy and Fate* dobimo izraz *susceptibility to fate*.

6 Prav tam. V angleškem prevodu: "Just because philosophy is free, because it is determined by itself, it is susceptible to fate." Gl. Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke I* (izd. Carl Heinz Ratschow), De Gruyter - Evangelisches Verlagswerk, Berlin - New York 1989, str. 320.

7 Paul Tillich: *Philosophie und Schicksal*, str. 25.

knjiga je znanstveno na zelo nizki ravni, vsebuje banalnosti vseh vrst in komajda en stavek, ki ne bi operiral z nejasnimi pojmi."¹ Vendar je dokončna odločitev padla Tillichu v prid. Tako je po profesuri iz teologije na univerzi v Marburgu in profesuri za religiologijo v Dresdnu sledila še profesura iz filozofije in sociologije. Omenjena profesura je vključevala tudi predavanja iz socialne pedagogike; hkrati je Tillich postal direktor seminarja za filozofijo in direktor pedagoškega seminarja na univerzi v Frankfurtu.

Njegovo nastopno predavanje junija 1929 se je glasilo *Filozofija in usoda*² in v njem je skušal predvsem kot filozof razmišljati o tem, kako naj se filozofija sooča s pojmom usode. Poudarja, da biti filozof "pomeni zavzeti stališče, ki prekaša usodo. Filozofsko spoznanje je brezusodnostno spoznanje, saj je spoznanje večne strukture biti, ki je kot pogoj vseh zgodovinskih sprememb sam nesprenmenljiv."³ Vprašanje, ki si ga Tillich postavlja, je, kako je s spoznanjem, namreč ali je resnica v kakšni sovisnosti z usodo in "kakšne nasilne spremembe bi filozofija morala doživeti, v kakšni spremembi usode bi sama morala biti, da bi iz brezusodne resnice lahko stopala po poti usodi zavezane resnice".⁴ Daleč najpomembnejše vprašanje je odnos med *svobodo* in *nujnostjo*. Usoda je namreč povezana s pojmom svobode, saj tam, kjer ni svobode, tudi ni usode, ampak je samó nujnost. Kolikor več svobode je, toliko več možnosti je za samodoločanje in s tem za sposobnost biti odprt za usodo (*Schicksalfähigkeit*).⁵ Ravno zaradi tega, ker je filozofija svobodna in se določa sama s seboj, je zmožna usode oziroma sposobnosti za usodnost, skratka, da je *schicksalsfähig*,⁶ tudi v pomenu, ko filozofija sama oblikuje usodo sveta. Ko filozofija ne more biti svobodna in je podrejena čemu zunanjemu, bodisi da je to kaj materialnega ali idejnega, po Tillichu izgublja svojo lastno usodo in se spreminja v nekaj brezusodnostnega. Zdaj se vsa nujnost, ki sicer je v usodi, spreminja v tujost in z njo svoboda v odtujeno nujnost.

Tillich se zaveda, da filozofija ni nikdar zunaj sveta in njegovih razmer. Pogojena je z univerzalno nujnostjo, vendar je vse, o čemer filozofija razmišlja, dojeto in opredeljeno najprej in predvsem s svobodo filozofije. Kakšno usodo je torej filozofija negovala, ker se je sama dojemala "kot pogojena z usodo", in drugič, kako naj filozofija "pojmovno" dojema svojo "pogojenost z usodo"?⁷ Gre predvsem za vprašanje resnice, ki je vsebovano v usodi. Tukaj z vso močjo izstopa pojem zgodovine. In ravno Hegel je po Tillichu tisti, ki je zgodovino dojel najbolj temeljito.

Zgodovina je kot prostor, v katerem se razodeva prav vse, od moči idej, kakršnega koli izvora že, do boja ljudstev za premoč. Toda kaj je vsebina tega, kar nam posreduje zgodovina? Tillich zdaj napreže vse svoje moči, da bi odgovarjal po tillichovsko in opozoril na svojo lastno držo, s katero želi zelo odločno stopiti v zgodovino novejše filozofije. Njegova eksistencialna naravnost je očitna, vendar je tu hkrati še vprašanje,

¹ Povzeto iz Renate Albrecht in Werner Schübler: Paul Tillich. *Sein Leben*, Peter Lang, Frankfurt 1993, str. 80. Gre za Tillichovo delo z naslovom *Das System der Wissenschaften nach Gegenständen und Methoden* iz leta 1923.

² Delo *Philosophie und Schicksal* je prvič izšlo v *Kant-Studien* 34, 1929, zv. 3/4, str. 300-311. Objavljeno še v Paul Tillich: *Philosophie und Schicksal. Schriften zur Erkenntnislehre und Existenzphilosophie*, *Gesammelte Werke (GW) IV*, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1961, str. 23-35.

³ Paul Tillich: *Philosophie und Schicksal*, str. 23.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam, str. 24. V angleškem prevodu iz leta 1948 z naslovom *Philosophy and Fate* dobimo izraz *susceptibility to fate*.

⁶ Prav tam. V angleškem prevodu: "Just because philosophy is free, because it is determined by itself, it is susceptible to fate." Gl. Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke I* (izd. Carl Heinz Ratschow), De Gruyter - Evangelisches Verlagswerk, Berlin - New York 1989, str. 320.

⁷ Paul Tillich: *Philosophie und Schicksal*, str. 25.

s kakšnim smislom je zgodovina sploh izpolnjena. Tako, vsaj kar se zgodovine tiče, Tillich izstopa kot mislec oziroma kar *filozof smisla*. Heglovska zvičajnost uma sicer zelo dobro razloži zgodovinsko dogajanje kot razvoj vitalne ideje z vsemi njenimi stranpotmi. Svetovnozgodovinsko dogajanje, pojmovano kot filozofija zgodovine, pomeni *razvoj pojma svobode*, s čimer svoboda obvladuje nujnost, vendar po Tillichovi ugotovitvi heglovsko zastavljeno filozofijo zgodovine ne gre povečevati, nasprotno, nujno je obrniti *zvičajnost uma*. Kam in kako?

Sociologija in psihologija dokazujeta, da so ideje postale ideologije, "iluzionarni izraz volje do moči ali libida",⁸ kar pomeni, da učinkujejo kot napačna in sprevrnjena zavest, če razlagamo Tillicha s pomočjo Marxove misli. Za to razlago namreč sam daje oporo. Vse preveč dejstev v zgodovini, v novejši še posebej, je usmerjenih v boj za razredni interes, za premoč zgolj posamičnih interesov, ki si podrejajo večino človeštva. Tudi nagonske tendence duševnosti so porabljene za to, da prelisičijo idejo v tem smislu, da ta postaja sredstvo za doseg moči kot premoči, ki nikakor ne osvobajata, ampak si vse obstoječe podreja, celo zasužnjuje, tudi tega, ki sicer velja za gospodarja. Ideja kot orodje logike gospostva vpliva še na filozofijo, ki je bila spremenjena celo do te mere, da je podrejena smislu odtegnjeni nujnosti. Zdaj filozofija nima nikakršne svobode več, izgubila jo je, zato tudi ne premore več svoje lastne usode. Tillich vedno znova opozarja, da je usoda enotnost svobode in nujnosti.

Filozofija, podrejena nujnosti, ni več teorija, ampak ideologija, resnična pa je filozofija samo kot teorija. Filozofija, pojmovana kot teorija, je po Tillichu resnična samo zaradi tega, ker vsebuje določen smisel. Za razumevanja tega Tillich vpelje kategorialno dvojico *kairos - logos*. "Združitev kairosa in logosa je filozofska naloga, ki nam je zadana v filozofiji in na vseh področjih, ki so odprta za filozofskega duha. Logos je treba povzdigniti v kairos, vrednost v polnost časa, resnico v usodo eksistence. Ločitev ideje in eksistence je treba preseči. Za bitje je bistveno, da doseže eksistenco, da se spoji s časom in usodo. To bitja ne doleti od zunaj, temveč je izraz njegove biti, njegove svobode. In za filozofijo je bistveno, da biva v eksistenci, da ustvarja iz časa in usode."⁹ S tem je bistvo filozofije razumljeno tudi kot določena *filozofija zgodovine*.

Tak pristop zahteva zelo natančno pojmovno analizo, ki je najprej naravnana ontološko, s svojo usmerjenostjo v bit kot večno resnico, da pač nekaj je, ne pa da ničesar ni. Sámó mišljenje "je ena od moči biti, vendar moč znotraj eksistence",¹⁰ in mišljenje ohranja svojo moč tako, da presega in vsaj deloma izstopa iz eksistencialne situacije, ko vsakokrat skuša posredovati kaj novega, enkratnega. Vendar se nikdar ne da povsem in do kraja sestopiti iz eksistence: "Preskok mišljenja ne pomeni odtrgati se od eksistence, tudi v aktu njegove najširše svobode ostaja mišljenje zavezano usodi. Tako zgodovina pokaže filozofiji, da vsako bivajoče biva v usodi. Vsako končno bitje poseduje določeno moč lastne biti in zato odprtost za usodo. Kolikor večja je moč sebstva bivajočega, toliko večja je stopnja njegove sposobnosti za usodo, na kateri se nahaja, tem globlje mora biti spoznanje tega bivajočega v usodi."¹¹ Vse od fizike tja do normativnega duhoslovja se dogaja naše spoznavanje, bodisi da je ponekod usmerjeno bolj v *logos*, v drugem delu bolj v *kairos*. Zato sta *logos* in *kairos* po Tillichu bistveni določbi pojma usode v filozofiji. Nikakor ne samo *kairos*, kajti tako bi kaj izrečenega veljalo samo za tega, ki je kaj "povedal; če bi bilo le v *logosu*, bi bilo brezusodno, torej

⁸ Prav tam, str. 32.

⁹ Prav tam, str. 34.

¹⁰ Prav tam, str. 35.

¹¹ Prav tam.

ne bi bilo deležno biti, ki sama temelji v usodi."¹²

Zavezanost in vpetost filozofije v *logos* in *kairos* Tillich hkrati nadaljuje in tudi popravlja. Zaveda se, da je v starogrški filozofiji prevladoval *logos*, v srednjeveški pretežno svojstveno razumljeni *kairos*. Tillichu nikakor ne gre samo za uspešno sintezo teh dveh tradicij, recimo Aten in Jeruzalema. Zaveda se, da je sodobna filozofija prežeta z *logosom*, ki ga obvladuje zelo svojevrsten *kairos*, namreč zaverovanost v znanost in tehniko. To so izrazito manipulativne tendence, ki ne dajejo kvalitativnega napredka, ampak samo in zgolj izrazito kvantitativnega. Tillich se zato tudi med vrsticami sprašuje, koliko sta sodobni razvoj znanosti in poznanstvena filozofija zares pomagala osvobajanju človeka in spoštovanju svetovne biti. Da bi bila filozofija kos izzivom najnovejšega časa, da bi obvladovala krize in celo katastrofe svetovnih razsežnosti, ki jih dosežki znanosti žal vse preveč podpirajo, mora posredovati *novi kairos*. V tem je njena zdajšnja usoda, in kolikor globlje ga dojema, toliko bolj je resnična. Kot še pred tem, leta 1926, opredeli, je *kairos* povezan z vprašanjem, koliko je neki čas resničen ali neresničen, zares pristen v pomenu kvalitete in globljega smisla. "Kajti resnica nekega časa je njen odnos do brezpogojnega, na katerega se opira in ki ga usmerja. Spoznanje, ki temelji v *kairosu*, torej ni spoznanje iz nečesa, kar bi bilo v času nekaj poljubnega, naključnega, temveč iz smisla, ki je njegov nosilec. Zato smo v vseh naših raziskavah govorili o usodi in smo s to besedo razumeli utemeljenost časa v večnosti."¹³ Vendar v večnost ljudje stopamo samo s končnostjo in preko nje, tj. z zelo določeno, končno zgodovino.

2. Odločitev za utopijo

S predavanjem *Filozofija in usoda* je Tillich ne samo prepričal, ampak celo fascinaliral vse prisotne, tako da je razumljiv zapis, kako se je univerza "potem zelo hitro odprla čaru in moči odlične Tillichove osebnosti, obenem pa se je tudi sam znal zelo dobro vključiti".¹⁴ Od zdaj naprej Tillich med drugim sodeluje s privatnim docentom Maxom Horkheimerjem, Theodor W. Adorno je njegov študent in habilitant, nekaj časa še seminarski-asistent. V tem času sodeluje tudi z Ernstom Blochom. Med Tillichove sodelavce sodijo še Kurt Riezler, Friedrich Pollock, Leo Löwenthal, Karl Mannheim in Max Wertheimer.

Zelo preseneča, da je na Tillicha med prvimi opozoril Richard Kroner, avtor zelo znanega in priznanega dela *Von Kant bis Hegel* (Od Kanta do Hegla) iz leta 1921, saj je Tillich po njegovem veljal za "neke vrste genija".¹⁵ S svojimi ocenami Tillichove misli je pripomogel do njene popularizacije, ki od takrat naprej ni nikdar ponehala, čeprav se je strinjal s tistimi, ki so izrazili dvom v Tillichovo krščanstvo; nekateri so celo menili, da ni kristjan. Po Kronerju noben sodobni teolog ni premogel tolikšne resnicoljubnosti kot Tillich, čeprav je bila to zelo heretična misel, preveč pod vplivom Hegla in še posebej Schellinga, heretična celo do te mere, da je Tillich kot "demonški svetnik in sveti demon",¹⁶ vendar je Tillich v primerjavi z drugimi teologi svetu povedal, kar je zares mislil. Še ob Tillichovi petinsedemdesetletnici je Kroner izrazil navdušenje in iskreno priznanje: "Dragi Paulus, najboljše in najresničnejše, kar lahko rečem o svojem osebnem odnosu do Tebe, je tole: imam ga za veliko srečo in dar, ki mi ga je namenila

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, str. 76.

¹⁴ Povzeto iz Renate Albrecht in Werner Schüßler: Paul Tillich. Sein Leben, str. 80.

¹⁵ Povzeto iz Wilhelm in Marion Pauck: Paul Tillich. Sein Leben und Denken, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1978, str. 109.

¹⁶ Prav tam, str. 117.

Previdnost, da sem Te srečal. Kar je izraslo iz tega srečanja, je neizmerno; ni le odločilno so-določilo smeri mojega mišljenja, temveč je imelo posledice tudi za blaženost moje duše; oblikovalo je mojo notranjo usodo, ki se mi zdi mnogo pomembnejša od zunanje. 'rešilo' me je ne le v posvetnem, temveč tudi v duhovnem pogledu."¹⁷ Ker gre pri Kronerjevih izjavah za zelo očitno in dolgotrajno kontinuiteto glede pozitivne ocene Tillichove misli, je zato moral imeti oporo. Kronerjeve izjave vsekakor niso retorične in pod vplivom trenutka podane izjave o nekom, ki je pač fasciniral; ne navdušenje, ampak utemeljeno priznanje je bistvo Kronerjevega pristopa k vrednotenju Tillichove misli. Spet pa priznanje, ki ga lahko izreče samo ta, ki Tillichovo misel tudi zares pozna. Trajni Tillichov vpliv na Kronerja velja vsekakor raziskati v Kronerjevih delih.

Zelo pozitivno oceno je o Tillichu podal tudi Ernst Bloch, ki ga je navdušilo Tillichovo pojmovanje utopije: "Kar se tiče samega Tillichovega nauka, ki sem ga, kot rečeno, bolj bral kot pa izkusil iz pogovorov in razprav z njim, se me je samoumevno, duhovno sorodno dataknilo njegovo stališče do utopije, do utopičnega in anticipirajočega pojma, kakor sem ga sam poskušal prikazati kot pojem, kot *docta spes*. Tillichov stavek je postal skoraj pregovoren, to je zelo dober stavek: 'Biti človek pomeni imeti utopijo.' Tillich opredeljuje utopijo - s čimer se tudi sam, kakor se razume samo po sebi, več kot povsem strinjam - kot preseganje, transcendiranje danega, kot neko - če se izrazim eksistencialnofilozofsko, v tem primeru bolj tillichovsko - kot neko temeljno razpoložnost človeškega skupaj z upanjem, ki je samo utemeljeno, kakor je povedal Tillich, v človekovi biti. In še en Tillichov stavek: 'Utopija je artikulacija človekovega bistva, ne zgolj tistega, kar tvori njegovo eksistenco.' In dalje, kar se mi šele zdaj kaže kot zares ustrezno: 'Utopija odpira možnost, ki jo ima človek; človek ni vse, kar bi lahko bil na osnovi svojega bistva.'"¹⁸ To je vsekakor ocena, ki pove zelo veliko o Blochovi misli, posredno še o naravnosti te filozofije, ki si v postmoderni dobi prizadeva ohranjati utopijo zato, ker ne pristaja na tezo o koncu metafizike.

Tako si z Blochom smemo zastaviti vprašanje, mar ni Tillich dojel *novi kairos* filozofije kot utopijo, ki naj ohranja in neguje *eshatologijo resnice* v svetu, ki je brez Boga. Vsaj Horkheimer, Adorno, Kroner, Bloch, in še kdo bi se našel, se sprašujejo, kako verovati v tem vere oropnem svetu, in njihovi odgovori so na tako visoko teoretski ravni, da tisti, ki bere njihove misli, te eshatologije resnice zelo dolgo ne razbere. To dejstvo je vsekakor v prid teoriji, ki gotovo ni glas *theosa* in si zato tudi ne prizadeva, je pa glas in klic po tem, kako obvladovati demonsko, tu pa si brez vpoteg-njenosti teološke misli ne more pomagati. Ravno obladovanje in premagovanje demonskega je usoden izziv za filozofijo, usoden, kolikor svojo usodo doume kot svobodo znotraj svetovne nujnosti. Filozofija je dolžna ohranjati pozitivno vsebino teološkega mišljenja že zaradi tega, ker brez teološke misli ne bi bilo pojmov človeka, svobode in še česa. In ta vsebina je zdavnaj zapustila svoje zgolj religiozne meje in prešla na druga, povsem nereligiozna področja, tako da smo v novejšem času celo priče nekakšnemu "ukinjaniu" religije v tradicionalnem smislu, ne pa njenemu izginjanju. Vse to nedvomno vpliva na pojav t. i. negativne teologije, očitno razpoznavne pri najslavnejšem Tillichovem učencu Adornu.

Theodor W. Adorno (1903-1969), svetovnonazorsko sicer deklariran ateist, svoja razmišljanja in refleksije iz okrnjenega življenja po strahoti druge svetovne vojne sklene

¹⁷ Richard Kroner an Paul Tillich: Zu Tillichs 75. Geburtstag . Cit. iz Paul Tillich: Ein Lebensbild in Dokumenten. Briefe, Tagebuch-Auszüge, Berichte (izd. Renate Albrecht in Margot Hahl), Ergänzungs- und Nachlassbände zu den Gesammelten Werken von Paul Tillich, zv. V, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1980, str. 341.

¹⁸ Werk und Wirken Paul Tillichs Ein Gedenkbuch, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart 1967, str. 40-41 (dalje Gedenkbuch).

s tole mislijo: "Spoznanje nima druge luči kot to, ki na svet sije iz odrešitve: vse drugo se ustvari v poznejši konstrukciji in ostaja delček tehnike."¹⁹ Je v kaj takega treba verovati, ali pa je to prej stvar dolgotrajnega in težavnega pojmovnofilozofskega dela? Da bi mišljenje moglo podati kaj odrešenjskega, je Tillich moral na novo misliti odnos med filozofijo in religijo oziroma med znanjem in vero. Ta motiv je navzoč v njegovi misli že od vsega začetka, kajti ni se strinjal s sodobno teološko mislijo, ki je vztrajala na očitnem razhajanju in nasprotovanju med verovanjem in znanjem. Kako torej priti do odprave tega tradicionalnega spora?

Priznati je treba, da so tako Horkheimer, Adorno in Bloch v marsičem razreševali omenjeni spor, in sicer vsi po vrsti s strukturo mišljenja, ki je z vsem na meji, celo tako zelo, da ukinja mnoge tradicionalno začrtane meje med disciplinami, še posebej na humanističnem področju, ne da bi pri tem ukinjali razlik, ki produktivno negujejo njihovo avtonomijo in hkrati različnost, ki kot taka sploh omogoča pluralizem - po Adornu zavest o neidentičnem znotraj pripoznane celote.

A vendar jih v osnovi od Tillicha razlikuje predvsem to, da ne morejo potrjevati njegovi *odgovarjajoči teologiji*. Po Tillichu namreč filozofija sprašuje, postavlja radikalna vprašanja, teologija nanje odgovarja. Kot kaže že sklenjena in zaključena misel, tako pri Horkheimerju, Adornu in pri Blochu, je zanje filozofija tista, ki odgovarja, tudi če odgovor pušča v obliki odprtega vprašanja, smisel teologije pa se nikakor ne izčrpa samo v tem, da bi vedno in vsepovsod samo odgovarjala. Filozofija je in ostaja *odprto mišljenje*, hočes nočeš je teologija le zaprt prostor, zelo določen in s tem zaprto in sklenjeno mišljenje, tako da si Bloch ni mogel kaj, da ne bi s svojim hudomušnim načinom govorjenja o Tillichu kot teologu povedal - spoštljivo, ne žaljivo - tole: "Obstaja pogovor, ki sem ga še enkrat imel s Tillichom, o zvezi med filozofijo in teologijo, o pravilnosti dveh možnosti ali rešitvi teh dveh možnosti: teologija postavlja vprašanja in filozofija odgovarja nanje, ali filozofija postavlja vprašanja in nanje odgovarja teologija. Medtem ko sem bil sam na strani filozofije, je v Ameriki, on verjetno bil na strani teologije ali natančneje rečeno, prav na strani Cerkve. Posebna cerkev v Ameriki, od Jeffersona dalje in Lincolna nabita z meščansko revolucijo, je po drugi strani postajala vse bolj konformistična in klubska ustanova blagra, neke vrste - ja, kako bi temu rekli - neke vrste ameriško-religiozna kokakola, ki je nastala. In zdaj govori Tillich o 'izgubljeni dimenziji'. In kokakola se verjetno da speniti in zmehurčkati v to izgubljeno dimenzijo. Toda vedno ostane kokakola, in Thomas Münzer ni postal kokakola."²⁰

Kaj sodi k pravnji porciji priznanja? Morda še kaj ironičnega?

Ironija usode je Tillicha, Adorna, Horkheimerja in Blocha prignala do skupnega neprostovoljnega bivanja v ZDA - bili so emigranti. Po denarni plati je bilo življenje v Ameriki najtežje za Ernsta Blocha, ki je svojim kolegom očital, da mu niso dali sredstev takrat, ko jih je najbolj potreboval, recimo kakšno štipendijo ali mesto na *Inštitutu za socialne raziskave* na Kolumbijski univerzi v New Yorku. "Najprej je šlo le za priporočilo ameriškega konzula v Pragi za pridobitev ameriške vize. Kot referenca sta bila tu navedena Max Horkheimer in Otto Klemperer. Razen tega je upal, da mu bo ta ustanova dala tudi štipendijo, da bi lahko nadaljeval s svojim filozofskim delom. V *Guildu* je bil vpliven princ Hubertus zu Löwenstein, s katerim smo se kmalu seznali. Vodji te organizacije, ge. Brandes, je Otto Klemperer napisal entuziastično pismo o Ernstu Blochu in je zaprosil, naj pomaga 'drugemu Spinozi' in 'genialnemu filozofu'.

¹⁹ Theodor W. Adorno: *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Gesammelte Schriften 4, Suhrkamp, Frankfurt 1980, str. 281.

²⁰ Gedenkbuch, str. 43-44.

Zavzel se je tudi Paul Ernst in po približno pol leta so Ernstu dejansko nakazali 50 dolarjev, kolikor so mu plačali še naslednjič dvakrat. To ni bilo veliko denarja, toda kljub temu je bila neka spodbuda.²¹ Osebnne zamere niso obrobna stvar, saj tega, kar je storjeno, noben Bog ne more več spremeniti v nestorjeno.²² Kakor koli že, Bloch se je po vojni vrnil v takratno Vzhodno Nemčijo in se s tem morda nehotе maščeval svojim kolegom iz emigracije. Vemo, da je bila cena za ta korak zelo visoka. Pokončna hoja - Blochov izraz - ni bila zastoj. Dejstvo, kako se filozof upogne pod težo problemov, povezanih s preživetjem, pač do sedaj ni bila filozofska tema. Kvečjemu bi lahko bila, kolikor gre za taktiziranje v smislu *preživetvenega imperativa*, lasnega večini filozofov, že zaradi tega, ker filozofija nikdar ni sodila in tudi nikdar ne bo tako dobrodošla in zaželena kot tehnično usmerjene stroke.

Taktika zahteva zelo angažiran um, skrajno zvijačen v tem smislu, ker moraš ravnati tako, da ne izzivaš in poškoduješ drugih, predvsem pa, da ne delaš škode samemu sebi. Tukaj je resnično na delu zvijačnost uma in modrost tega je v "nad-modrovanju", izraz, ki ga balkanski prostor kot del svoje bivanjske kulture neguje z izrazom "nadmudrivanje". V primerjavi s svojimi kolegi iz Frankfurta je Bloch - podobno kot Lukács - le nad-modril kritično teorijo in s svojo, tudi zvijačno pokončnostjo dosegel, da njega in Lukácsa zgodovina filozofija ne more obravnavati drugače kot samo in zgolj individualno. Kljub temu izrazito individualnemu vplivu in pomenu, ki ga imata Tillich in Bloch, saj nikakor ne sodita v kooperativni projekt frankfurtske šole, pa je profil te šole v zelo mnogih vidikih težko opisati, ne da bi upoštevali taka imena - vsakokrat individualno -, kot so Paul Tillich, Ernst Bloch in György Lukács.

Ne glede na nekatera razhajanja s Tillichom je Blochu ravno Tillich pomagal največ in Blochova žena Karola je o njem zapisala: "Pogosto smo se družili s Paulom Tillichom, ki je Ernsta zelo občudoval. Nekoč je menil, da Ernst bolj razume teologijo kot on sam. Paulus - tako so ga imenovali prijatelji - je bil nenavaden človek, zelo poduhovjen in hkrati zelo čuten. Bil je dobrega videza, rad je imel ženske, družabna srečanja, ples, zabavo, imel je veliko prijateljev in bil je uspešen pri ženskah."²³ Skratka, tudi to sodi k profilu tega Pacidiusa - miroljubneža -, ki z vsem stoji na meji. Ta *na meji* glede njegove značajске držе dobi še prizvok na meji med poduhovljenostjo in čütnostjo, kar vse govori samo Tillichovi osebnosti v prid.

²¹ Karola Bloch: *Aus meinem Leben*, Neske Verlag, Pfullingen 1981, str. 135.

²² Platon: *Zakoni*, 934 a. Isto še Aristoteles: *Nikomahova etika* 1139 b.

²³ Karola Bloch: *Aus meinem Leben*, str. 140.